

dr hab. Hanna Krajewska
dyrektor Archiwum w Warszawie PAN.

Śladami wybitnych Polaków na Syberii.

Sybir i Syberia to dwa różne pojęcia, które wyznaczają dramatyczną historię Polaków w XIX i XX wieku. Sybir, to pojęcie polityczne, związane z brutalnym doświadczeniem narodowym. W tym ujęciu Sybir nie ma określonego obszaru geograficznego, to tereny gdzie zsyłano Polaków. Syberia to pojęcie geograficzne, kraina za Uralem, piękna chociaż surowa. To miejsce zesłań, których historia datuje się od XVI wieku, od czasów wojen polsko-moskiewskich prowadzonych przez Stefana Batorego, Wazów później przez Stanisława Leszczyńskiego.

Pierwszy opis Syberii w języku polskim zawdzięczamy Adamowi Dłuzyk- Kamieńskiemu, szlachcicowi, który w latach 1660-1669 przebywał w niewoli w Tobolsku i Jakucji. Następnym był Józef Kopeć, wzięty do niewoli w bitwie pod Maciejowicami na Kamczatkę.

W XVIII wieku, gdy straciliśmy niepodległość próbowaliśmy ją odzyskać w wielu walkach i powstaniach. Po powstaniu listopadowym i styczniowym wielu znalazło się, wbrew swojej woli na Syberii. W XIX wieku wielu wybitnych Polaków znalazło się na syberyjskich, zesłańczych szlakach. Ich losy były różne, zależne od wielu czynników.

Wśród nich był Józef Kowalewski, kolega Adama Mickiewicza, aresztowany w 1823 roku za działalność w Zgromadzeniu Filomatów i Filaretów. Został zesłany do Kazania, gdzie studiował języki orientalne, potem został profesorem na Uniwersytecie Kazańskim a w latach 1855 -1860 rektorem. Napisał „Gramatykę języka mongolskiego „ oraz „Słownik mongolsko-rosyjsko-francuski”

Badania językoznawcze podjął również Edward Piekarski, który po aresztowaniu został zesłany do Jakucji. W czasie zesłania napisał „Słownik języka jakuckiego” oraz wydał wiele prac na temat Jakutów.

Wielkie zasługi dla badania Jakucji zawdzięczamy Wacławowi Sieroszewskiemu. Za udział w konspiracji został zesłany do Jakucji, gdzie zaczął prowadzić badania etnograficzne. Uwiecznieniem jego starań jest publikacja „12 lat w kraju Jakutów”

Badania etnograficzne prowadził również Bronisław Piłsudski, który zesłany na Sachalin zaczął opisywać kulturę i zwyczaje Ajnów, plemienia zamieszkałego od wieków na wyspie. Piłsudski nagrał pieśni i opowieści na 100 wałków fonograficznych, które zachowały się do dzisiaj i są jedynym świadectwem języka Ajnów.

Kolejni zesłańcy byli geologami. Stali się sławni dzięki bardzo sumiennym, szczegółowym i odkrywczym badaniom geologicznym. Aleksander Czekanowski zgromadził olbrzymie zbiory przyrodnicze. Badał Syberię i Jakucję. Jego imię nosi pasmo górskie w Jakucji, 23 skamieliny, 2 gatunki ryb i szczyt górski.

Jan Czerski sporządził mapę geologiczną strefy brzegowej Bajkału do dziś uznawaną za bardzo nowoczesną. Był tak uznanym geologiem, że pasmo gór na Zabajkale nazwano jego imieniem, jest także Pik Czerskiego Kamień i nazwy zwierząt wykopaliskowych.

Bogate złoża złota, miedzi czy nefrytu odkryli: Kazimierz Grochowski, Józef Morozewicz a także Karol Bohdanowicz, który prowadził badania na trasie budowy linii transsyberyjskiej.

Konstanty Wołosowicz odnalazł szczątki mamuta i wyjaśnił przyczyny jego nagłej śmierci. Jego badania rzuciły nowe światło na życie i koniec tych zwierząt.

Najpiękniejszym miejscem na Syberii jest jezioro Bajkał, „Święte morze Buriatów”, „Błękitne oko Syberii”. Uważa się, że kto nie widział Bajkału, nie widział Syberii. Bajkał to ogromne jezioro liczące 663 km x 79 km. Jest bardzo przezroczyste, wykazuje ogromną aktywność tektoniczną. Do Bajkału wpływa 336 dopływów a wypływa tylko jedna rzeka - Angara. Od listopada do kwietnia Bajkał zamarza od brzegu do brzegu. Pokrywa lodowa jest tak gruba, że można swobodnie po nim jeździć saniami albo samochodami.

Z badaniem Syberii nierozłącznie związane jest nazwisko Benedykta Dybowskiego. „Na ostatnim postoju nasłuchiwał się Dybowski wiele od Buriatów o majestacie Bajkału i Angary, o miłości, jaką prymitywne wówczas nadbajkalskie ludy darzyły te dwa cuda natury. Ich majestat oraz związane z nimi legendy buriackie tak bardzo rozpały wyobraźnię polskiego zesłańca, że zapomniał o zmęczeniu, zapomniał o tym, że przybył do tego kraju w charakterze pozbawionego wolności człowieka, i postanowił podjąć badania naukowe w celu poznania biologicznych tajemnic Angary oraz „świętego morza” Buriatów — Bajkału [...]. Po latach wspominał, że jakieś niewypowiedziane uczucie głębokiego interesu powziął do tej rzeki, a szczególnie do jeziora, a jego morska świętość pobudzała wyobraźnię do marzeń w kierunku zbadania jego tajemniczości.”(G. Brzęk)

Dybowski odkrył i opisał wiele gatunków roślin, ssaków, ryb i skorupiaków. Skończył studia medyczne. W 1863 roku zaangażował się w powstanie styczniowe jako emisariusz Rządu Narodowego. Po upadku zesłany został na Syberię na 12-letnią katorgę (Irkuck, Siwakowa, Czyta, Darasuń) Początkowo pracował przy wyrębie lasu i transportował wodę w beczkach. Następnie pozwolono mu osiąść we wsi Kułtuk gdzie zajął się badaniami jeziora Bajkał. Eksplorację prowadził często przy 40-stopniowym mrozie a za narzędzie badawcze służyło mu dno butelki jako szkło powiększające. Jego dociekliwość rzuciła nowe światło na pochodzenie fauny i flory bajkalskiej. Dybowski zbadał głębokość jeziora, odkrył i opisał sześć nowych gatunków ryb i 116 gatunków skorupiaków. Opracował monografię kielży bajkalskiej, sformułował teorię pochodzenia jeziora i jego fauny. Jest twórcą limnologii - nauki o zbiornikach wód śródlądowych. Opisał także, po raz pierwszy w literaturze światowej Wyspy Komandorskie, zwracając głównie uwagę na aspekty etnograficzno-geograficzne. Utrzymywał się w wypychaniu zwierząt i wysyłania ich do muzeów europejskich.

Za swoje badania odzyskał wolność. Car proponował mu aby przybrał nazwisko Bajkalski. Po krótkim pobycie w Warszawie wyjechał dobrowolnie, jako lekarz rządowy na Kamczatkę.

Tam założył szpitale dla trędowatych . Zorientował się, że na Kamczatce rośnie chrobotek, najważniejsze pożywienie dla reniferów i w tej sytuacji za własne pieniądze kupił kilka tych zwierząt.

Dedykowano mu kilkadziesiąt nowo odkrytych zwierząt żyjących w Bajkale i innych środowiskach Azji i Europy w tym nowy gatunek jelenia. Dwa szczyty na Wyspie Beringa nazwano Górą Dybowskiego. Imieniem Benedykta Dybowskiego nazwano ulicę w Irkucku (1997) i odsłonięto tablice pamiątkowe w Irkucku i Adamarynie. Był członkiem korespondentem Akademii Nauk ZSRR (1928), (Polskiej) Akademii Umiejętności. Otrzymał Krzyż Komandorski z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski (1921). W roku 1884 mianowano go profesorem zwyczajnym i dyrektorem Katedry Zoologii i Anatomii Porównawczej Uniwersytetu Lwowskiego. Ożenił się i doczekał trojga dzieci. We Lwowie założył Muzeum Zoologiczne w którym znalazł się również unikalny szkielet krowy morskiej.

Zmarł 31 stycznia 1930 roku . Został pochowany na cmentarzu Łyczakowskim w kwaterze powstańców styczniowych.

Jego życie i działalność jest przykładem, jak trudne i pogmatwane były losy powstańców.

.okowania Polaków do dziś mają istotne znaczenie dla badań naukowych i rozślawiają imię Polski w najdalszych regionach świata.